

Ovaj izvrstan prikaz jugoslavensko-čehoslovačkih kulturnih odnosa s neizostavnom političkom pozadinom obogaćen je dokumentima o jugoslavensko-čehoslovačkoj suradnji i govorima Josipa Broza Tita u Čehoslovačkoj 1945. godine. Zaključak knjige donesen je i na češkom jeziku. Osim vrsnog poznavanja problematike na obje razine, odnosno u obje tadašnje države, autor je dao i iscrpan pregled međuratnog razdoblja kao uvod u središnju tematiku, čime je obradio nepoznate i u historiografiji marginalizirane kulturne dodire. Pisana jasnim i čitkim stilom, monografija osvjetljava sve dodirne kulturne točke tog razdoblja pokazujući kako se potraga kretala u dobrom smjeru, ali su političke konotacije krajnji cilj učinile nedostižnim.

Vlatka Dugački

Ivana Pantelić, *Partizanke kao građanke. Društvena emancipacija partizanki u Srbiji 1945-1953*, Institut za savremenu istoriju – Evoluta, Beograd 2011, 219 str.

U međuratnoj Jugoslaviji nije bilo ujednačeno pitanje građanskih prava, odnosno ta je država imala šest različitih pravnih područja. Položaj žena u takvoj državi bio je također pravno neujednačen i uglavnom nezavidan. Tako je na teritoriju nekadašnje Kraljevine Srbije na snazi bio Srpski građanski zakonik iz 1844. godine prema kojem je bila utvrđena muževljeva vlast nad ženom. Socijalistička Jugoslavija objedinila je ta područja i u pravnom smislu, a žene su upravo u toj državi zakonski izjednačene s muškarcima. Ova knjiga je autoričin pokušaj da se predstavi položaj žene, i to „žene pobjednice“ iz Drugog svjetskog rata, u srbijanskom društvu neposredno nakon rata.

U uvodu je autorica pojasnila svoj pristup istraživanju ove intrigantne i još nedovoljno obrađene teme. Iako je zbog obima i dostupnosti građe prikazan samo republički segment (Srbija), autorica nastoji predstaviti one emancipacijske procese za koje smatra da su funkcionalni za teritorij nekadašnje Jugoslavije. Osnovni su parametri kojima pokušava odrediti da li je i u kojoj mjeri bilo emancipacije pravni i ekonomski položaj žena te njihova zastupljenost u politici. Iako naslov knjige sugerira da istraživanje obuhvaća razdoblje od 1945, autorica zapravo dosta prostora daje i razdoblju rata u kojem su se partizanke najviše i afirmirale. Godina 1953. uzeta je kao krajnja zbog toga što je tada ukinut Antifašistički front žena Jugoslavije (AFŽJ) koji je predstavljao instituciju u kojoj su bivše partizanke bile kvantitativno i kvalitativno najzastupljenije i najaktivnije. Upravo nakon ukidanja AFŽJ veliki broj žena povukao se iz javnoga života.

Knjiga je zanimljiva zbog svoje metodologije. Glavna metoda kojom se autorica koristila u istraživanju jest metoda intervjua. Budući da je glavni cilj njenog istraživanja bila rekonstrukcija života bivših partizanki, upravo joj se ta metoda činila najpogodnijom. Koristeći metodu polustrukturiranog intervjua, dobila je informacije o njihovom javnom djelovanju, ali i o privatnom životu. Intervjuirala je žene koje su se partizanskom pokretu priključile iz različitih društvenih grupa, čime je istraživanje učinila reprezentativnijim. Razgovore je vodila s Branom Perović Nešković, Olgom Ninčić Humo, Nevenkom Petrić Lalić, Hertom Haas, Danom Milosavljević, Dragicom Vitolović Srzentić, Razumenkom Petrović Popović, Verom Đukić Plavšić, Zorom Blagojević, Marom Nacevom Drljević, Olgom Živković, Jelenom Deretić Katalinić, Milom Gazepovom Paunović i Bojanom Đorđević. Jednoiposatni razgovori vođeni su prema posebno izrađenom upitniku na osnovu teorijskih razmatranja Paula Thompsona (*The Voice of the Past: Oral History*, Oxford University Press, 2000). Osim obavljenih razgovora,

autorica je od sugovornica na uvid i korištenje dobila brojne i raznovrsne osobne dokumente i fotografije od kojih je neke uvrstila i u knjigu. Uz metodu intervjua autorica se služila i uobičajenim povjesničarskim metodama, prvenstveno analizom sadržaja koju je primijenila na izvornoj arhivskoj građi iz Arhiva Jugoslavije, Istorijskog arhiva Beograda i Arhiva Srbije. Koristila je i onodobni tisak i periodiku, a sve je zaokružila osvrtom na dosadašnja istraživanja položaja žena na prostorima bivše Jugoslavije, među kojima spominje i rad hrvatske sociologinje i povjesničarke Lydie Sklevicky (*Konji, žene, ratovi*, Zagreb 1996).

U poglavljima „Partizanke u ratu (1941-1945)“ i „Godine pobjede (1944-1945)“ autorica objašnjava koji su čimbenici značajno utjecali na ulazak žena u partizanski pokret i partizansku vojsku. Smatra da je broj mladih ljudi spremnih na velike promjene u vrijeme Drugoga svjetskoga rata bio vjerojatno najveći u povijesti tih krajeva. Također, smatra da je promjena načina ratovanja uzrokovana modernizacijom naoružanja učinila da i žene postanu potencijal za ratovanje čime se mijenjao stereotip o ulozi žene. Bitna činjenica jest i ta da je Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) nastojala privući što više članova te da je stoga bila otvorena ženama i propagirala ekonomsku, društvenu i političku jednakost spolova. To je u političkoj propagandi svakako bila novost jer su tadašnje političke stranke ženama uglavnom bile politički zatvorene. U narodnooslobodilačkoj borbi (NOB) pitanje ravnopravnosti žena u početku nije isticano kao jedan od ciljeva, ali je već 1942. u Foči izdan prvi dokument partizanskih vlasti koji je predviđao potpunu ravnopravnost žena, odnosno pravo da biraju i budu birane u organe vlasti. Iste godine u Bosanskom Petrovcu održana je i prva konferencija AFŽJ, prvo žensko partizansko organiziranje na jugoslavenskoj razini.

Autorica u ovim poglavljima donosi i vrijedne statističke podatke o sudjelovanju žena u partizanskim jedinicama. Procjenjuje da je do kraja rata u redove Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ) pristupilo oko 100.000 žena, od čega je poginulo ili umrlo njih 25.000, a nakon rata oko 1.900 žena dobilo je Partizansku spomenicu 1941. godine. Za vrijeme rata oko 2.000 žena dobilo je oficirske činove u NOVJ, Ordenom narodnog heroja odlikovane su 93 žene (1241 muškarac) ili 7%, dok su od ukupnog broja boraca u ratu sudjelovale s 13%. Žene su u simboličnom broju birane i u najviše ustanove partizanske države – na prvom zasjedanju Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) u Bihaću je kao delegat sudjelovala Kata Pejnović, dok je na drugom zasjedanju AVNOJ-a sudjelovalo 11 žena. Predsjedništvo AVNOJ-a imalo je ukupno 63 člana, od čega dvije žene.

Autorica piše o raznovrsnim motivima zbog kojih su žene odlazile u rat. Većina intervjuiranih bivših partizanki tvrdile su da su u partizane otišle motivirane idejom obrane zemlje od okupatora i rušenjem represivnog režima. One su pripadale, smatra autorica, manjini partizanki koje su bile članice, simpatizerke ili povezane (rodbinski, ljubavno i prijateljski) s KPJ ili sa Savezom komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ) još prije rata. Partizanke sa sela uglavnom su odlazile u rat zbog stjecaja okolnosti te nisu imale jasno izgrađenu svijest o svom položaju niti jasno profilirana očekivanja od budućnosti. Težnja za emancipacijom i ravnopravnošću nije bila prevladavajuća među partizankama, nego prvenstveno rodoljubna ili revolucionarna težnja. Iako su većinom bile predratne članice SKOJ-a ili KPJ, partizanke s kojima je obavljen razgovor u partizanski pokret su stupale uglavnom slijedeći muškarce – braću, muževe, očeve i prijatelje. Tokom rata većina njih bila je jako poslušna autoritetu KPJ. U kojoj su mjeri izvršavale sve zapovijedi Partije strahovito dočarava svjedočanstvo Mile Gazepove Paunović koja je uoči rata zatrudnjela, ali je po naređenju Svetozara Vukmanovića Tempa morala pobaciti s obrazloženjem da su njen muž i ona „potrebni partiji kao vojnici“ u nadolazećem ratu (str. 67).

Kako su partizanke tokom rata već doživjele integraciju u partizanskoj vojsci, tako i njihovo uključivanje u nove uloge u civilnom životu nije izazivalo veća iznenađenja, no treba imati na umu da su one ipak pripadale povlaštenom dijelu stanovništva, što autorica više puta i naglašava. Bivše partizanke brzo su se integrirale u novo društvo i samo je mali broj njih ostao u Jugoslavenskoj armiji. Značajan dio sudjelovao je i u novoj vlasti gdje su bile zastupljene u istoj mjeri u kojoj su bile zastupljene u ustanovama partizanske države za vrijeme rata. Autorica piše o promjeni položaja žena i u zakonskim aktima. Nakon što su na izborima 1945. prvi put s punim pravima sudjelovale i žene, već je član 24 Ustava Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ) iz 1946. žene izjednačio s muškarcima „u svim oblastima državnog, privrednog i društveno političkog života.“ Afirmacija ženskih prava nastavljena je i Osnovnim zakonom o braku iz 1946. kojim je žena i zakonski izjednačena u pogledu prava i obveza u braku. U ovim poglavljima, ali i kroz cijelu knjigu autorica veliki prostor daje prikazu rada i utjecaja AFŽJ u emancipaciji žena. Intervjuirane bivše partizanke smatraju da za njihov društveni položaj nakon rata i emancipaciju nije bilo važno to što su bile članice AFŽJ, nego to što su pripadale NOVJ i KPJ. Smatraju da je AFŽJ najveći utjecaj imao u emancipaciji žena na selu.

„Obnoviteljke i članice revolucionarne evropske avangarde (1946-1948)“ naslov je poglavlja u kojem se rasvjetljava uloga i položaj žena u prvim poratnim godinama. I ovdje autorica iznosi važne statističke podatke. U Skupštini FNRJ od ukupno 537 poslanika u oba vijeća bile su 22 žene, odnosno oko 4%, a u prvoj vladi nije bilo niti jedne žene. Narodna Republika Srbija imala je pak jednu ministricu. Udio žena u Centralnom komitetu (CK) KP Srbije bio je 5/63, a sličan omjer bio je i u drugim republičkim centralnim komitetima. Udio žena u CK KPJ bio je nešto manji od 5%. Iako nijedna žena tada nije bila članica Politbiroa CK KPJ, bilo ih je nekoliko u republičkim politbiroima. U srbijanskom su bile dvije, u hrvatskom, slovenskom i makedonskom po jedna, u bosanskohercegovačkom i crnogorskom nijedna. Žene su bile manje zastupane u aparatu državne uprave i privrede nego u političkim i partijskim ustanovama, a nisu bile na čelu nekih važnijih političkih i privrednih resora. Bivše partizanke su se u poslijeratnim godinama u značajnom broju vratile ili upisale na fakultet, a nakon rata došlo je do naglog povećanja udjela žena na sveučilištima, čak i u nastavnom kadru. Autorica u ovom poglavlju mnogo redaka posvećuje sudjelovanju članica AFŽJ u Međunarodnoj demokratskoj federaciji žena.

U poglavlju „Informbiro i destalinizacija (1948-1951)“ autorica iznosi zanimljivu tezu da je sukob s Informbiroom predstavljao prekretnicu u politici emancipacije žena, a posebno partizanki. Naime, žene, posebno bivše partizanke, bile su također progonjene u vrijeme progona „informbiroovaca“. Prema podacima Srđana Cvetkovića, koje autorica preuzima, u tim progonima je u logorima i zatvorima završilo 40-60 tisuća građana, od čega je bilo 3-5 tisuća žena. Posebni logori za žene bili su organizirani u Ramskom ritu, Zabeli, Stolcu, Lonjskom Polju i na otoku Sveti Grgur. Zatvarane su i mnoge bivše partizanke, ali ne i pripadnice državne i partijske elite jer se nisu niti izjašnjavale u prilog Informbiroou. Jedina od autoričinih sugovornica koja je bila progonjena i zatvorena jest Dragica Vitolović Srzentić, zatočenica na Svetom Grguru, a njeno je svjedočanstvo djelomično preneseno i u knjizi.

„U samoupravnoj Jugoslaviji (1951-1953)“ posljednje je poglavlje u kojem se prati kronologija društvene emancipacije partizanki u Srbiji. Autorica piše o gašenju AFŽJ, odnosno gubljenju autonomnosti, utapanju u Narodni front i konačnom pretvaranju u Savez ženskih društava 1953. godine. U ovom je vremenu došlo i do opadanja broja žena u KPJ. Prema podacima iz 1951, u državnoj administraciji Jugoslavije žene su bile zaposlene uglavnom u

zdravstvenim i prosvjetnim ustanovama gdje su i prevladavale, najmanje ih je bilo u finansijskoj, statističkoj, poljoprivrednoj i pravnoj službi, dok su u diplomaciji bile samo tri žene. Intervjuirane partizanke bile su najbliže vlasti te velika većina njih i danas smatra da je samoupravljanje bio društveni i ekonomski model u kojem su žene dobile više prostora za uključivanje u javni život.

Knjiga završava poglavljima „Predvodnice i sagovornice“ i „Ustanove u kojima su učesnice NOB-a bile aktivne“. Autorica je u obliku kratkih biografija predstavila nekoliko žena koje su, prema njenu mišljenju, bile predvodnice emancipacije žena u Srbiji nakon 1945. godine. To su Mitra Mitrović (prva Đilasova supruga), Spasenija Cana Babović, Bosa Cvetkić, Milka Minić, Vida Tomašić i Neda Božinović. Također, predstavila je i kratke biografije intervjuiranih sugovornica. Budući da je željela dati osnovne informacije i o ustanovama i institucijama koje su pridonijele jačanju položaja žena, autorica je iznijela i općenite podatke o srbijanskim i saveznim vladama, Narodnoj skupštini Srbije, KPJ (s posebnim pogledom na odnos KPJ prema ženskom pitanju), Savezu sindikata Jugoslavije i o SKOJ-u. Na kraju knjige nalaze se dodaci s nekoliko upitnika-intervjua, sažetak na engleskom, bibliografija izvora i literature i registar osobnih imena.

U zaključku autorica ističe da su NOB i socijalistička revolucija po prvi puta doveli do masovnog izlaska žena Jugoslavije na političku i društvenu scenu. Uloga žena u partizanskom ratovanju i pokretu bila je ključna za profiliranje ženskog pokreta i emancipaciju nakon rata. Emancipacija partizanki u socijalističkom društvu bila je lakša nego kod ostalih žena, ali je ona u promatranom razdoblju ostala ograničena – utjecaj žena na politiku i društvena pitanja bio je relativno malen. U najvišim ustanovama Komunističke partije i države zadržala se ista grupa od desetak žena, istaknutih bivših partizanki, koje su pripadale uskom povlaštenom sloju, predstavljale posebnu društvenu grupu i nisu bile reprezentativne da bi se kroz njihov položaj stvarali općeniti zaključci. Autorica smatra da, iako je na zakonodavnoj razini žena u velikoj mjeri izjednačena s muškarcem, ipak ni u Komunističkoj partiji ni u državi nije postojao koncept uspostavljanja dugoročne emancipacije žena i trajne rodne ravnopravnosti.

U središtu interesa Ivane Pantelić prvenstveno je povijest položaja žene i njene djelomične emancipacije u društveno-povijesnim procesima sredine 20. stoljeća. Ova knjiga važna je u afirmaciji rodne povijesti u srbijanskoj historiografiji, a može biti poticajna i za širu regiju, prvenstveno za historiografije nekadašnjih jugoslavenskih republika. Osim toga, ona afirmira i još jedan historiografski pravac – usmenu povijest (*oral history*). Metoda usmene povijesti nedovoljno se primjenjuje u historiografijama spomenutih prostora jer se uglavnom smatra sociološkom metodom, a u slučajevima gdje se primjenjuje to se ne radi na znanstveno funkcionalan način. Ova knjiga pokazuje jedan od pristupa usmenoj povijesti i način na koji se izvori dobiveni metodom intervjua mogu primijeniti u historiografiji.

Josip Mihaljević

Tvrtko Jakovina, *Treća strana Hladnog rata, Fraktura*, Zagreb 2011, 782 str.

Za razliku od prvih dviju knjiga Tvrtka Jakovine (*Socijalizam na američkoj pšenici* i *Američki komunistički saveznik. Hrvati, Titova Jugoslavija i SAD 1945.-1955.*) koje su se bavile temom vanjske politike Jugoslavije od 1945. do 1963. godine, knjiga *Treća strana Hladnog rata* ne fokusira se isključivo na Jugoslaviju i njezinu vanjsku politiku, već je posvećena temi nesvr-

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Godina LXV, br. 1
Zagreb 2012.

UDK 93/99

ISSN 0351-2193

Historijski zbornik, god. LXV, br. 1, str. 1–303, Zagreb 2012.

Izdavač

Društvo za hrvatsku povjesnicu

Suizdavač

Srednja Europa, d.o.o.

Uredništvo

Damir Agičić, Slaven Bertoša, Stjepan Ćosić, Tvrтко Jakovina, Marica Karakaš Obradov, Zoran Ladić, Suzana Leček, Ivica Prlender, Nataša Štefanec, Marko Trogrlić

Tajnik uredništva

Branimir Janković

Glavni i odgovorni urednik

Damir Agičić

Savjet časopisa

Mirjana Gross, *Franko Mirošević, Tomislav Raukar, Petar Strčić*

Članci i rasprave iz časopisa *Historijski zbornik* su referirani u publikacijama:

ABC Clio, Historical Abstracts, America: History and Life, The European Reference Index for the Humanities (ERIH)

Adresa uredništva

Društvo za hrvatsku povjesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi dva puta godišnje. Pretplata 120 kuna, pojedini broj 90 kuna.

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa RH

Grafička priprema:

Ibis grafika, IV Ravnice 25, Zagreb

Tisak:

Tiskara Zelina